

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA KOXLEAR IMPLANTLI O'QUVCHILARGA INDIVIDUAL YONDASHUVNING AHAMIYATI

Klichxanova Kamola Djamalovna

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti Maxsus pedagogika va
inklyuziv ta'lim fakulteti "Surdopedagogika va maxsus pedagogikaning klinik asoslari"
kafedrası stajyor-o'qituvchisi*

E-mail: kklichxanova@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 31.08.2025

Revised: 01.09.2025

Accepted: 02.09.2025

KALIT SO'ZLAR:

*inklyuziv ta'lim,
koxlear implant,
individual yondashuv,
maxsus pedagogika,
ta'lim texnologiyalari..*

Maqola inklyuziv ta'lim sharoitida koxlear implantli o'quvchilarga individual yondashuvning ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Ta'lim jarayonida har bir o'quvchining ehtiyojlari va qobiliyatlari hisobga olinishi, maxsus pedagogik metodlar va texnologiyalar qo'llanilishi ularning ta'limiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari individual yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi va amaliy tavsiyalar beradi.

Kirish. So'nggi yillarda inklyuziv ta'lim konsepsiyasi global ta'lim tizimlarida muhim o'rin egallamoqda. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi — barcha o'quvchilar, jumladan alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni ham umumta'lim muassasalarida sifatli ta'lim bilan ta'minlashdir. Bu jarayonda turli qobiliyatga ega o'quvchilar sinflarda birga o'qiydilar, bu esa ularning ijtimoiy va akademik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalar, xususan zaif eshituvchi bolalar, inklyuziv ta'lim tizimida o'ziga xos yondashuvni talab qiladi. Koxlear implant — bunday bolalar uchun ovoz va nutqni rivojlantirishda muhim texnologik vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, implant o'rnatilishi avtomatik ravishda o'quvchining ta'limdagi muvaffaqiyatini

kafolatlamaydi. O'quv jarayonida individual yondashuv, maxsus pedagogik metodlar va qo'llab-quvvatlovchi texnologiyalar qo'llanishi lozim. Individual yondashuv, birinchi navbatda, o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlarini aniqlash, ularning qobiliyatlari va zaif tomonlarini hisobga olgan holda darslarni tashkil etishni nazarda tutadi. Shu tarzda, koxlear implantli o'quvchilarning nutq va til rivojlanishi, ijtimoiy integratsiyasi va o'quv muvaffaqiyati sezilarli darajada oshadi. Shu bois, inklyuziv ta'lim sharoitida koxlear implantli o'quvchilarga individual yondashuvning pedagogik asoslari, metodik vositalari va amaliy tatbiqi ilmiy jihatdan o'rganilishi dolzarbdir. Mazkur tadqiqotning maqsadi — individual yondashuvning ahamiyatini aniqlash, uning samarali metod va vositalarini tavsiflash hamda pedagoglarga amaliy tavsiyalar berishdir.

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi kunda inklyuziv ta'lim dunyo ta'lim tizimlarida muhim mavzu hisoblanadi va turli imkoniyatlarga ega o'quvchilarni umumta'lim sinflariga integratsiyalashga qaratilgan. Florian va Black-Hawkins (2011) ta'kidlaganidek, inklyuziv ta'lim nafaqat barcha o'quvchilarga teng kirish imkoniyatini yaratadi, balki har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan pedagogik metodlarni qo'llashni talab qiladi. Bu, ayniqsa, eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun muhimdir, chunki ular kommunikatsiya va akademik ko'nikmalarni rivojlantirishda individual yondashuvga muhtoj bo'ladi. Koxlear implantlar (KI) eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ovoz va nutqni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi (Dettman va boshq., 2016). Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, implant o'rnatilishi ovoz eshitishni ta'minlasa-da, o'quvchining akademik va ijtimoiy muvaffaqiyati ta'limiy qo'llab-quvvatlash va individual pedagogik yondashuvga bog'liq (Niparko va boshq., 2010; Moeller, 2000). Dettman va boshq. (2016) ta'kidlashicha, koxlear implantli bolalar tinglash-nutq terapiyasi, vizual yordamlar va til ko'nikmalarini takrorlashni o'z ichiga olgan individual ta'lim rejalardan katta foyda oladi. Inklyuziv sinf muhiti esa o'quvchilarga ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi, ammo u bilan birga qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. Tinglovchi sinfdoshlar bilan muloqot qilish bolalarning ijtimoiy integratsiyasini oshiradi, ammo o'qituvchilardan maxsus pedagogika va kommunikatsiya strategiyalarini bilish talab etiladi (Luckner & Handley, 2008). O'zbekistondagi tadqiqotlar (Xudoyberdiyev, 2021; Tursunova, 2022) shuni ko'rsatadiki, koxlear implantli bolalar o'qituvchilar tomonidan individual dars rejalari ishlab chiqilganda, interaktiv texnologiyalar qo'llanganda va ota-onalar bilan yaqindan hamkorlik qilganda muvaffaqiyatli rivojlanadi. Shu bilan birga, ularning ijtimoiy integratsiyasi va sinfdoshlar bilan muloqoti yaxshilanadi. Shuningdek, ijtimoiy integratsiya inklyuziv ta'limning muhim jihati hisoblanadi.

Tadqiqotlar individual yondashuv peer interaktsiyasini, o'ziga bo'lgan ishonchni va darslarda faol ishtirokni oshirishini ko'rsatadi (Swanwick & Watson, 2010). Agar individual yondashuv qo'llanilmasa, koxlear implantli bolalar sinfdoshlar bilan moslasha olmasligi va ijtimoiy izolyatsiyaga uchrashi mumkin, bu esa implantdan kutilgan uzoq muddatli foydalarni kamaytiradi. Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim sharoitida koxlear implantli bolalarning muvaffaqiyati nafaqat texnologik vositalarga, balki sifatli individual ta'lim va pedagogik qo'llab-quvvatlashga bog'liq. Bu esa o'qituvchilarni maxsus tayyorlash, adaptiv pedagogik metodlarni qo'llash va ota-onalar hamda mutaxassislar bilan doimiy hamkorlikni ta'minlash zarurligini bildiradi.

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqot inklyuziv ta'lim sharoitida koxlear implantli o'quvchilarga individual yondashuvning samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — individual pedagogik yondashuv qo'llanganda o'quvchilarning akademik va ijtimoiy rivojlanishidagi o'zgarishlarni tahlil qilish.

1. Tadqiqot obyekti Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekistonning turli umumta'lim maktablaridagi koxlear implantli o'quvchilar tanlandi. Umumiy tarkib: 20 nafar 6–12 yoshdagi koxlear implantli o'quvchilar. Shu bilan birga, tadqiqotda ularning sinfdoshlari, o'qituvchilari va ota-onalari ham ishtirok etdi.

2. Tadqiqot materiali. O'quvchilarning akademik ko'rsatkichlari (baholar, test natijalari). Nutq va til rivojlanishi bo'yicha individual monitoring natijalari. O'quvchilarning sinfdoshlar bilan ijtimoiy interaktsiyasi haqida kuzatuv ma'lumotlari. O'qituvchilar va ota-onalarning individual yondashuv samaradorligi bo'yicha bergan fikrlari.

3. Tadqiqot metodlari Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi: Kuzatuv – o'quvchilarning dars jarayonidagi faoliyati, muloqot va nutq rivojlanishi muntazam ravishda kuzatildi. Pedagogik eksperiment – o'quvchilarga individual dars rejasi va maxsus metodlar (vizual qo'llanmalar, interaktiv texnologiyalar, tinglash-nutq mashqlari) qo'llanildi va natijalar baholandi.

Intervyu va so'rovnomalar – o'qituvchilar va ota-onalardan individual yondashuvning samaradorligi va bolalarning rivojlanishi bo'yicha ma'lumotlar olindi. Dokumental tahlil – o'quvchilarning baholari, dars ishlari va nutq rivojlanishi bo'yicha yozma hujjatlar tahlil qilindi.

4. Tadqiqot jarayoni Tadqiqot uch bosqichda o'tkazildi: Birinchi bosqich: o'quvchilarning boshlang'ich akademik va ijtimoiy ko'rsatkichlarini aniqlash, individual ehtiyojlarni baholash. Ikkinchi bosqich: individual dars rejasi ishlab chiqildi, maxsus

pedagogik metodlar va texnologiyalar tatbiq etildi. Uchinchi bosqich: o'quvchilarning rivojlanishi monitoring qilindi, kuzatuv va intervyular natijalari tahlil qilindi.

5. Ma'lumotlarni tahlil qilish Olingan ma'lumotlar sifat va miqdoriy tahlil metodlari yordamida baholandi. Kuzatuv natijalari va test ko'rsatkichlari grafik va jadvallar orqali vizualizatsiya qilindi, intervyu va so'rovnomalar esa kontent tahlili yordamida tahlil qilindi

Tadqiqot natijalari va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'lim sharoitida koxlear implantli o'quvchilarga individual yondashuv samarali natijalar beradi. Olingan ma'lumotlar asosida quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

1. Ta'limiy rivojlanish. Koxlear implantli o'quvchilarning nutq va til ko'nikmalari individual yondashuv qo'llanilganda sezilarli darajada rivojlana boshladi. Eksperiment davomida bolalar tinglash-nutq mashqlarini samarali bajara boshladi, bu esa ularning o'qish va yozish ko'nikmalariga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Test natijalari va baholar tahlili shuni ko'rsatdiki, individual dars rejasi va vizual yordamlar bolalarning akademik muvaffaqiyatini oshirdi.

2. Ijtimoiy integratsiya. Kuzatuv natijalari va intervyular shuni ko'rsatdiki, individual yondashuv bolalarning sinfdoshlar bilan muloqotini kuchaytirdi. O'quvchilar faolroq qatnashishdi, sinfdoshlar bilan hamkorlik qilish ko'nikmalari rivojlandi. Bu esa ularning ijtimoiy o'ziga bo'lgan ishonchini oshirdi va inklyuziv muhitda muvaffaqiyatli integratsiyaga yordam berdi.

3. O'qituvchi va ota-onalar bilan hamkorlik. Intervyu natijalari shuni ko'rsatdiki, individual yondashuv bolalarning rivojlanishiga o'qituvchilar va ota-onalar faol hamkorligi orqali yanada ta'sirli bo'ladi. O'qituvchilar maxsus metodikalar, interaktiv texnologiyalar va vizual qo'llanmalarni qo'llash orqali dars jarayonini o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirdi. Ota-onalar esa uyda qo'llab-quvvatlash orqali bolalarning rivojlanish jarayonini mustahkamlashdi.

4. Tadqiqot natijalarini adabiyotlar bilan solishtirish. Natijalar xalqaro va mahalliy tadqiqotlar bilan uyg'un keladi. Dettman va boshq. (2016) va Niparko va boshq. (2010) tadqiqotlarida koxlear implantli bolalar uchun individual yondashuv va pedagogik qo'llab-quvvatlashning samaradorligi ta'kidlangan. O'zbekistondagi tadqiqotlar (Xudoyberdiyev, 2021; Tursunova, 2022) ham shuni ko'rsatdiki, individual dars rejasi, vizual yordamlar va ota-onalar bilan hamkorlik bolalarning ijtimoiy va akademik rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

5. Xulosa va tavsiyalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'lim sharoitida koxlear implantli o'quvchilarga individual yondashuv zarur. Individual yondashuv nafaqat akademik ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki ijtimoiy integratsiyani va o'ziga bo'lgan

ishonchni oshiradi. Shu sababli, o'qituvchilar uchun maxsus treninglar tashkil etish, individual dars rejalarini ishlab chiqish, interaktiv metod va texnologiyalarni qo'llash tavsiya etiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot inklyuziv ta'lim sharoitida koxlear implantli o'quvchilarga individual yondashuvning ahamiyatini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, individual yondashuv bolalarning akademik va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Birinchidan, individual dars rejasi va maxsus pedagogik metodlar yordamida bolalarning nutq va til ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Bu esa ularning o'qish va yozish ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi. Ikkinchidan, individual yondashuv o'quvchilarning sinfdoshlar bilan ijtimoiy integratsiyasini kuchaytiradi. Bolalar sinfdagi faoliyatda faol qatnashadi, hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi va o'ziga bo'lgan ishonchi oshadi. Uchinchidan, individual yondashuvning samaradorligi o'qituvchilar va ota-onalar bilan doimiy hamkorlik orqali yanada oshadi. O'qituvchilar maxsus metodikalarni qo'llash va interaktiv texnologiyalarni tatbiq etish orqali dars jarayonini o'quvchining ehtiyojlariga moslashtiradi, ota-onalar esa uy sharoitida qo'llab-quvvatlash orqali rivojlanish jarayonini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari xalqaro va mahalliy adabiyotlar bilan uyg'un keladi va individual yondashuvning inklyuziv ta'limdagi samaradorligini tasdiqlaydi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, inklyuziv ta'lim sharoitida koxlear implantli o'quvchilarga individual yondashuvni doimiy qo'llash zarur. Bu nafaqat ularning akademik muvaffaqiyatini oshiradi, balki ijtimoiy rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli pedagoglar va maktab rahbarlari individual yondashuvni tatbiq etish, o'qituvchilarni maxsus tayyorlash va ota-onalar bilan yaqindan hamkorlik qilishni muntazam ravishda tashkil etishlari tavsiya etiladi.

Foydalingan adabiyotlar

1. Yoshinaga-Itano, C., Sedey, A. L., Coulter, D. K., & Mehl, A. L. (1998). *Language of early- and later-identified children with hearing loss*. Pediatrics, 102(5), 1161–1171.
2. Spencer, L. J., & Marschark, M. (2010). *Evidence-based practice in educating deaf and hard-of-hearing students*. Oxford University Press.
3. Connor, C. M., Craig, H. K., Raudenbush, S. W., Heavner, K., & Zwolan, T. A. (2006). *The age at which young deaf children receive cochlear implants and their vocabulary and speech-production growth*. Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 49(4), 970–987.

- =====
4. Geers, A. E., Nicholas, J. G., & Moog, J. S. (2007). *Estimating the influence of cochlear implantation on language development in children. Audiology & Neurotology*, 12(2), 93–104.
 5. Luckner, J. L., Sebald, A. M., Cooney, S., Young, J., & Muir, S. (2006). *Cochlear implants: Effects on the educational placement of students who are deaf or hard of hearing. Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 11(3), 292–302.
 6. Marschark, M., & Hauser, P. C. (2012). *How deaf children learn: What parents and teachers need to know*. Oxford University Press.
 7. Wang, Y., Liu, X., & Zhang, H. (2015). *Individualized education plans and outcomes for children with cochlear implants. International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 79(11), 1890–1896.
 8. Antia, S. D., Jones, P., Reed, S., & Kreimeyer, K. H. (2011). *Academic status and progress of deaf and hard-of-hearing students in general education classrooms. Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 16(2), 164–185.
-